

Peder Balke: *Sietind i tåke* (1864). Olie på lærred, 71,5 x 58,5 cm. Nasjonalgalleriet Oslo. Bjerger er et centrale motiv i romantikkens malerkunst, udgangspunkt for sublimale oplevelser. Også tågen genfinder vi i andre romantiske billeder. Men interessen for at male motiver i det nordlige Norge er udtryk for en norsk udformning af nationalromantikken.

1800-1870 · Sublim oplevelse · Naturen som kirke · Himmelstorm og eros · Platonisme · Horisontal anskuelse · Helhedstænkning · Den nationaliserede natur · Den idylliserede natur

I dette kapitel stifter du bekendtskab med rødderne til et natursyn som stadig præger os. I romantikken bevæger mennesket sig fra haven ud i den vilde natur der opfattes som autentisk i modsætning til den civilisation mennesker til daglig lever i. Himmelstorm og bjergbestigning blev en yndet sport for tidens digtere. Man søgte noget ophøjet i naturen som derfor blev individets kirke. Tidligere havde det ophøjede været en gud uden for verden. Nu bliver det en kvalitet ved denne verden (en horisontal anskuelse). Det romantiske projekt består i en bestræbelse på at søge en sammenhæng i naturen, en sammenhæng som digteren i sin poesi kan tolke. Det nationale blev også forbundet med naturen, og i dele af romantikken fik naturskildringen et idyllisk præg.

Det romantiske projekt

– Naturen som kirke

Den 14. juli 1789 stormede pariserne fængslet Bastillen, en begivenhed som blev selve symbolet på Den Franske Revolution. Den danske rejsende og digter, Jens Baggesen (1764-1826) besøgte Paris i 1790, og han skriver begejstret om revolutionen i rejseromanen *Labyrinten*:

Alt er udrustet til Krig mellem Frihed og Slaverie, Folkelov og Despotismus!¹ ... Europas største politiske Krudttaarn, Paris, er antændt. De oplyste Frihedens-Venner kæmpe; Undertrykkene fryse; den bange, forvirede, opbragte Pøbel raser (Baggesen, 1792-1793, s. 199).

Revolutionen kan betragtes som kulminationen af en længere proces i 1700-tallet. Selve oplysningstænkningen blev introduceret gennem *Den Store Franske Encyklopædi* (1751-72), et kæmpeværk som undersøgte begreber og samfundsforhold gennem videnskabeligt og kritisk ræsonnement. Den politiske tænker Montesquieu (1689-1755) havde formuleret ideen om at magten skulle deles mellem den udøvende, lovgivende og dømmende. Den stærkt samfunds-

1 Despoti: styreform hvor magten er samlet hos én undertrykkende hersker

kritiske filosof og forfatter Voltaire (1694-1778) kæmpede for menneskers ytringsfrihed og religionsfrihed. Filosofen Jean-Jacques Rousseaus (1712-1778) mente at mennesket af naturen er godt. Problemet er hvordan denne godhed kan komme til udtryk i et samfund præget af ulighed. Rousseau mente at samfundsdannelsen var grebet forkert an og måtte gentænkes. I den sammenhæng bliver lighed for loven helt afgørende.

1700-tallets menneskesyn samles i Menneskerettighedserklæringen (1789), hvor det hedder:

Det franske folks repræsentanter, samlede som nationalforsamling, har [...] besluttet at fastslå i en højtidelig erklæring menneskets naturlige, umistelige, uforanderlige og hellige rettigheder, for at denne erklæring bestandig kan være nærværende for alle samfundets medlemmer og uophørlig erindre dem om deres rettigheder og deres pligter (historiefaget.dk).

De rettigheder, som erklæringen omtaler, er bl.a. religions- og ytringsfrihed, lighed for loven, politisk frihed, ejendomsret, retten til modstand mod undertrykkelse, frihed fra vilkårlighed fra statsmagten. Ideen om således at begrunde lovgivning ud fra hvad der var *naturligt* (naturret), var blevet skabt op gennem 1700-tallet, også af en hjemlig forfatter som Ludvig Holberg (1684-1754) i dennes *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab* (1716). Tænkningen lå til grund for reformer både i Danmark og ude i Europa, og den har været en fast bestanddel i europæisk politisk og juridisk tænkning siden da.

Revolutionen udartede imidlertid. I årene 1793-95 stod guillotinerne ikke stille. Tusindvis af mennesker blev henrettet, blandt dem det franske kongepar, Louis den 16. og Marie Antoinette. Det medførte tvivl og forfærdelse hos revolutionstilhængere som Jens Baggesen og indgreb fra bl.a. den danske statsmagt. I de sidste par årtier af 1700-tallet havde der været ret stor trykkefrihed; men det ændredes med trykkefrihedsforordningen i 1799 som genindførte censuren i Danmark. Den politiske frigørelse standsede i nogle årtier. Men det betyder ikke at overgangen til 1800-tallet var et fuldstændigt brud med 1700-tallet.

Tanken om det *naturlige* som et ideal for menneskelig udfoldelse blev en bestanddel i dannelsen af det borgerlige familieideal. Ideen om at ægteskaber skal hvile på kærlighed, gøres gældende, ikke mindst i skuespil fra tiden. Samtidig bliver den natur der omgiver os, opfattet som et *frøhedens* sted. I 1700-tallets nye havearkitektur var det *naturlige* et styrende princip. I 1800-tallets romantik går man et skridt videre fra den naturlige have ud i den *vilde* natur som opfattes som autentisk i modsætning til byen og kulturlandskabet. Bjerge og fossende elve bliver nu smukke hvor de før var hæslige.

Sanderumgaard (2008). Foto: Hans Ole Madsen. Omkring år 1800 indrettes en romantisk have på Sanderumgaard på Fyn. Man lod sig inspirere af den omgivende natur. Den er karakteriseret ved blide overgange, ikke stramme mønstre som i barokhaven (se s. 171). Haven glider over i den omgivende natur og er forsynet med små havehuse hvor man til klukkende vand kunne hengive sig til kunstneriske aktiviteter. I årene 2006-2010 blev den genskabt som en romantisk have.

Det sublime og det skønne

Jens Baggesen er vigtig i denne forbindelse. Med Alperne som slutnål skildrer han i Labyrinten en rejse gennem Tyskland og Frankrig og derigennem en rejse mod et moderne jeg. I »Spidsen af Spiiret« bliver jeget til i en tilstand af svimmelhed hinsides dagligdags virkelighedsdimensioner (Se s. 131). Skal vi karakterisere Baggesens oplevelset, må vi se lidt på et centralt begreb fra den tyske filosof Immanuel Kant (1724-1804), som Baggesen i øvrigt blev så begejstret for at han tillagde sig et ekstra navn, Immanuel.

I sin æstetik², *Kritik af dømmekraften* (1790), opererer Kant med begrebet *det sublime*. At noget er sublimt eller ophøjet, vil sige at det overskrider den almindelige tilværelse. Det sublime er grænsesprængende og overvældende. For

² æstetik: det område inden for filosofien som beskæftiger sig med det skønne, kunsten

Caspar David Friedrich: *Ishavet* (1823/24). Olie på lærred, 96,7 x 126,9 cm. Kunsthalle Hamburg. Billedet viser ismasser som har splintret et skib. Mennesker er svage over for naturens kræfter, men set på afstand er oplevelsen først og fremmest en skrækblandet nydelse.

Kant er det sublime imidlertid ikke en egenskab knyttet til naturen; men den kan kalde på noget ophøjet i menneskets sind: en oplevelse af frihed.

Den tyske digter Friedrich Schiller (1759-1805) knytter det sublime til mødet med det store i naturen – hvad enten det er det skønne eller rædselsvækkende, og allerede i samtidens kunst træder det overvældende, rædselsvækkende ved naturen tydeligt frem.

Her i bogen bringer vi to tekster af Baggensen, begge fra hans rejseroman *Labyrinten* (1792-93): Den ene, »Spidsen af Spiiret« (se s. 131), skildrer Baggensens opstigning i det gotiske³ spir på domkirken i Strasbourg. Jegter oplever afstanden fra myretuen dernede på gaden, løftelsen op i »Himmelens Ørken«. Denne oplevelse af det ufattelige øde bliver for ham en oplevelse af Gud. Hans

3 gotisk: en arkitektur karakteriseret ved himmelstræbende rum og stor anvendelse af dekorative detaljer

Bungeejumping ved Victoria Falls. Foto: Chad Ehlers. Elastikspring – en nutidig sublim oplevelse?

jeg vokser i en smerteblandet tilstand af fryd. Han er tryk »i Skrækkens Svimmel«. Han løfter sig op, og først når han befinder sig her på grænsen mellem himmel og jord, liv og død, føler han sig udødelig. Denne sublime oplevelse er næppe ukendt for mennesker som bestiger bjerge eller kaster sig ud i bungeejumping.

På spiret er han helt isoleret, højt hævet over andre mennesker, og hans oplevelse er at han i sin skrækblandede vellyst er udødelig. Han har en tro på at han, kunstneren, eneren, kan hæve sig over det sanselige.

I den anden tekst, »Morgenen« (se s. 133), er situationen en helt anden. Her er han sammen med andre mennesker om en *fælles* naturoplevelse. Det er naturen som her løfter ham op. Han er bevidst om fællesskabets betydning, og han har en oplevelse af at hele Jorden løftes mod noget højere. Hans oplevelse er altså langt mere organisk og langt mere omfattende end den han havde på spiret.

Han ved at han ikke med sit sprog kan skildre sin oplevelse; men han kan gøre noget andet, nemlig at appellere til sine læsers religiøse oplevelser. Dermed sker det at det guddommelige, som i tidligere tider var noget uden for det jordiske, bliver skrevet ind i denne verden som en særlig oplevelsesdimension.

Himmelstorm og eros

Endnu mere radikalt belyser Baggens næsten jævældrende digterkollega Schack von Staffeldt (1769-1826) at det guddommelige bliver en kvalitet ved denne verden. I hans digt »Paa Toppen af Mont Cenis« (1804, se s. 136) finder jegtet sig midt i et voldsomt uvejr. Naturkræfterne udløser en oplevelse hvor jegtet hæver sig op over det som sanses. På den måde står det digteriske jeg tilbage og er i stand til at udtrykke jegets fryd. Det er ikke naturen som er Guds aftryk, men digtningen. Dermed er det også klart at digtningen ikke har et ydre religiøst, politisk eller moralsk formål som den havde i tidligere perioder (se f.eks. s. 198 f.). Den har værdi i sig selv som et sted der kan udvikle mennesket, og en digter, som kan det jegtet gør her, er et geni, dvs. et originalt menneske med de allerhøjeste åndelige evner. Med romantikken får kunsten således en særlig plads, som også indebærer et krav om hele tiden at leve op til at være original og fornyende.

I digtet »Indvielsen« (1804, se s. 139) indkredser Staffeldt dette forhold på en anden måde. Her er der ingen skræk eller fortabelse; men i solnedgangen, hvor himmel og hav smelter sammen, får naturen et præg af mystik og besjæles dermed:

Et Hierte slog varmt og kiærligt i Alt,
I Alt mig vinked' min egen Gestalt.

Naturen bliver levende, alt hænger sammen i en stor enhed, en ægte romantisk oplevelse hvor jegtet bliver ét med naturen; men man kunne godt indvende at det dybest set er sig selv jegtet møder ude i naturen. Hvis det er tilfældet, bliver naturen en projektionsskærm for jegtet.

Uanset hvordan man læser digtet, er der en fjerde strofe som understreger at det jordiske liv er et fængsel, en lav, materiel natur, også kaldet *fænomenerne*, og her er det underforstået at mennesket en gang er faldet fra en højere tilværelsesform, *idéverdenen*, til dette jordiske liv. I øjeblikke kan digtning og drøm forene de to niveauer i tilværelsen, men netop kun i øjeblikke. Denne tanke er udtryk for en strømning i tiden, *platonismen*, som stammer fra den græske filosof Platon (427-347 f.Kr.), men fik en opblomstring i romantikken.

I den platoniske tænkning har det enkelte menneske en længsel som forsøger at forbinde fænomenverdenen med idéverdenen, en kraft som kaldes *Eros*,

og som indebærer at mennesket stræber mod en højere tilværelsesform (Platon: *Symposion*). Mennesket stræber af egen kraft mod en højere verden, mens det i tidligere digtning forstod sig selv i en orden givet af Gud. Og det sker samtidig med at det guddommelige gradvist indskrives som noget ophøjet i verden, og ikke et religiøst forhold til noget uden for verden.

Romantisk helhedstænkning

Samtidig med den nyplatoniske idealisme gjorde en anden form for romantik sig gældende, den man almindeligvis kalder *organismetanken* eller *universalromantikken*. Den tyske filosof Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854) var på Goethes initiativ blevet professor ved universitetet i Jena i 1798, og som sådan fik han en meget stor betydning for den romantiske tænkning der kort kan formuleres således: Alt i tilværelsen er gennemtrængt af en fælles ånd, som slumrer i stenen, vågner i planten og bliver sig bevidst i mennesket. Dermed ønskede han at opløse den skarpe adskillelse mellem natur og subjekt. Han hævdede derimod en identitet mellem natur og ånd, en position som kun fuldt ud kan virkeliggøres i kunsten. Schelling fik da også afgørende indflydelse på romantikkens kunst.

Denne måde at tænke på blev i Danmark præsenteret af den dansk-norske filosof Heinrich Steffens (1773-1845) ved hans forelæsninger på Ehlers Kollegium i 1802, udgivet i 1803 som *Indledning til filosofiske Forelæsninger*. Hans billede af universets enhedsdrift i både natur og historie, hans bevidsthed om at hans generation spillede en ganske særlig historisk rolle, og hans sans for poesiens betydning virkede som en åbenbaring for flere af de unge tilhørere. Ikke mindst Adam Oehlenschläger (1779-1859). Efter en lang samtale mellem de to om naturfilosofen gik Oehlenschläger hjem og skrev digtet »Guldhornene« (1803, se s. 142). Her har vi hele universalromantikens program samlet: inspiration fra den gamle islandske edda-digtning, indflydelse fra nordisk mytologi og en klar formulering af organismetanken når det om de sjældne få hedder at de er dem

Som ane det Høie
I Naturens Øie,
Som tilbedende bæve
For Guddommens Straaler,
I Sole, i Violer,
I det Mindste, i det Største,

Digret indeholder også et romantisk *historiesyn*: Fortiden var ædel. Nutiden er sølle, men fremtiden skal blive stor som fortiden. Gennem hele digtet knyt-

H.C. Lyngbyes algeværk *Tentamen Hydrophytologiae Danica* (1819) med forsideillustration af C.W. Eckersberg. Statens Museum for Kunst. I 1817 vandt teolog og botaniker H.C. Lyngbye universitetets guldmedalje for besvarelsen af den botaniske prisopgave. Besvarelsen var en beskrivelse af danske alger, og i 1819 blev den populære besvarelse udgivet med den berømte guldaldermaler C.W. Eckersbergs tegning til titelbladet. Med både Poseidon, havfruer og det danske rigsvåben forenede Eckersberg romantikkens ideer om ånd og natur.

ter Oehlenschlägers guldhornene sammen med de gamle nordiske guder. Og ganske frækt afslutter han digtet med en idé om at disse guldhorn burde være brugt ved nadveren i kirken, altså en idé om at det hellige er vigtigere end en bekendelse til én religion.

Sammen med organismetanken hænger hele tiden en naturvidenskabelig ambition. Læser man Steffens indledningsforelæsninger, vil man se at han begynder med naturvidenskaben, fortsætter med menneskets historie og ender med poesien. Alt ses i én stor bevægelse. Han udtrykker senere sin tanke således: »Naturlovene udgjøre et System af Love, og da dette er et System af Fornuftlove, følger deraf atter, at hele Naturen er en Fornuftindretning, og at Naturgranskerens Forretning er at søge Fornuften i Naturen« (Steffens 1830, s. 40). Denne formulering benytter også den store danske naturvidenskabsmand H.C. Ørsted i bogen *Aanden i Naturen*. (Ørsted 1850, s. 284). I denne bog repræsenterer eventyret »Vanddraaben« (1848, se s. 154) romantikernes interesse for at undersøge naturen naturvidenskabeligt.

Johan Thomas Lundbye: *En gravhøj fra oldtiden ved Røkløkke på Refsnæs* (1839). Olie på lærred. 66,7 x 88,9 cm. Thorvaldsens Museum. Motivet er yndet i den nationale romantik.

Den nationaliserede natur

Allerede i »Guldhornene« forbindes naturen med nationen, eller måske rigtigt re sagt Norden. I Oehlenschlägers tilfælde vil det sige Danmark – Norge. Hvis en svensk romantiker havde skrevet digtet, ville det også have handlet om Norden, men i det tilfælde ville det betyde Sverige, inklusive det nuværende Finland. Begreberne var ikke så frygtelig præcise dengang. Det blev de til gengæld efter Napoleonskrigene (1804-1815). Danmark havde mistet Norge i 1814, Sverige havde mistet Finland allerede i 1809, og der var dermed nogle nationale projekter som den senere romantik måtte forholde sig til.

Det nationale blev formuleret som kategori af den tyske filosof Johann Gottfried von Herder (1744-1803), ikke som et nationalistisk projekt; men han opfattede den folkelige digtning som noget oprindeligt, anderledes end den rådende, latinske kultur. Derfor var han stærkt optaget af at se fællestræk mellem de forskellige landes folkedigtning. Napoleonskrigene fremmede den

nationale tænkning i de europæiske lande i modsætning til den franske besættelsesmagt.

Danmark havde været ude for flere nederlag: Københavns bombardement 1807, et økonomisk sammenbrud i 1813 og som nævnt tabet af Norge i 1814. Alt sammen beredte det grunden for en stigende national bevidsthed. Det kom også til udtryk i de forsøg på at skaffe folket politisk indflydelse via møder fra 1830'erne og frem. Bl.a. indførte man rådgivende stænderforsamlinger i 1834, og kampen for ytringsfriheden blev intensiveret.

Den nationale strømning gør sig tydeligt gældende hos professor ved Kunstakademiet N.L. Høyen (1798-1870). På baggrund af den nationalliberale⁴ bevægelse og de nye nationale strømninger ude i Europa i 1830'ernes sidste del påvirkede han unge kunstnere til en national linje i billedkunsten. Et eksempel på dette er Johan Thomas Lundbye (1818-1848): *En gravhøj fra oldtiden ved Raklev på Refsnæs* (1839).

Som forfatter og debattør spillede N.F.S. Grundtvig (1783-1872) en vigtig rolle i forbindelse med den nationale kamp i midten af 1800-tallet. Som eksempel har vi bragt »Jeg gik mig ud en sommerdag at høre« (1847, se s. 147), skrevet på grundlag af en folkevis som var kendt i alle de skandinaviske lande. I Grundtvigs udgave fremtræder digtet i første omgang som et naturdigt, men derfra udvikler det sig til at handle om modersmålet (strofe 11) og videre til at være en opfordring til nationsopbygning. Naturen formidler det nationale.

En prosaforfatter som også fik stor national betydning, var Steen Steensen Blicher (1782-1848). Det fik han på grund af de folkemøder han arrangerede og deltog i fra 1839 og frem. Han var fortrolig med det lokale jyske og gjorde i mental forstand dette eksotiske jyske land til en del af Danmark. Han opnåede bl. a. at selve Det Kongelige Teaters førstedame i 1834 læste hans novelle »Hosekræmmeren« (1829) op på Det Kongelige Teater. Vi har bragt et uddrag fra denne novelle (se s. 151) som viser Blichers evne til at skildre landskabet og de tanker det afføder, men også hans eminente sans for at skrive i flere forskellige stilarter. Hovedpersonen, vandreren, begynder som fuldblodsromantiker, men standes af sine materielle behov: sult. Og i den næste del opdiger han – helt i stil med tidens forestillinger om familien – en hedeidyl. Men i det øjeblik han træder ind i huset, skydes idyllen brutalt i grus.

4 de nationalliberale var en borgerlig politisk gruppering som fik stor betydning i kampen mod enevælden. De var både nationale og liberale

Den idylliserede romantik

Spørger man i en klasse hvad romantik er, får man ofte dette svar: »idyl« el-ler »noget rosenrødt«, og det er ikke mærkeligt. Det er hverdagsbetydningen af ordet, og i en dansk sammenhæng er meget af guldalderkunsten udpræget idylliserende. Et godt eksempel på dette er Jørgen Roeds (1808-1888) *Høven med den gamle Døbefont* (1850, se s. 156) Man kunne sige om denne kunstform at den er en romantik uden urovækkende og farlige ekstremer. Den beskæftiger sig med de nære motiver, og kaldes *Biedermeier*. Digtet »Skjøn er Våren« (1843, se s. 157) af Christian Winther (1796-1876) er et godt eksempel på det. Her sker der en bevægelse fra det skønne forår til efterår, og umiddelbart kunne man vente at strofe tre havde et religiøst budskab om livet efter døden, men sådan er det ikke. Frelsen består derimod i kvinden. *Hun* er våren. Her er der langt til den sublime oplevelse vi begyndte dette kapitel med. Her er der intet gys. Vi er midt i en intim verden som fremstilles idyllisk.

Også hos Emil Aarestrup (1800-1856) er vi i en intim verden. Men dermed hører al lighed op. Digtet »Nordexpeditionen« (1838, se s. 158) er et naturdigt, men et ironisk sådant. Alle henvisninger til naturen peger ind mod den elskede og hendes omgangskreds. Hvad mere er: Det digteriske jeg overvinder enhver modstand og sejrer. I og for sig som Baggesen gjorde det da han kravede op på bjerge og i kirketårne, men der er ingen antydning af noget ideelt her. Det er ren lyst, og Christian Winthers idyl læser vi her i en dæmoniseret udgave som repræsenterer en strømning i romantikken der kaldes *romantisme*, og som også Blicher tilhører.

Da vi i kapitel to beskæftigede os med Dan Turéll, Per Højholt, Thøger Larsen, Halfdan Rasmussen og Thorkild Bjørnvig, viste vi at vores natursyn er komplekst, og at det i høj grad indeholder forestillingsmønstre som griber tilbage til romantikken. I dette kapitel ser vi at romantikken ikke er noget enydigt, men der er nogle gennemgående fællestræk: Romantikken kritiserer oplysningstidens rationalisme (fornuftsro), og der sker en forskydning fra det konfessionelt-religiøse⁵ til det æstetisk-religiøse forbundet med tidens interesse for individet og dets følelsesliv. Hos de romantiske digtere hænger den æstetiske naturoplevelse og den stolte jefølelse sammen. Naturen bliver det individuelle menneskes kirke, men også en projektionsskærm for jeget.

5 konfessionelt-religiøs: en religiøsitet knyttet til en kirke og trosbekendelse